

Har vi ham nå?

Peder Kjøs
psykolog

Wilfred Sagen, hovedpersonen i Johan Borgens Lillelord-trilogi fra 1955 til 1957, står som en representant for etterkrigstidens flertydige, uhåndgripelige, selv-skapende menneske. Den samme individualistiske tidsånden har formet psykoterapeuten.

En sjarmør med skjulte hensikter, en som vet å oppføre seg, men som også lurar seg ut i mørket i eget ærend; en som kan blende og opplyse, føre og forføre; en som nekter å la seg definere eller innpasse, men som gjør som han vil, selv når han egentlig ikke vet så godt hva han vil – beskrivelsen kan passe like godt på psykoterapeuten som på Lillelord. Hvordan skal vi gripe en sann person?

Hva *visste* man til syvende og sist om dette flakkende problembarnet med alle de halvferdige talenter – til tider nærmest dyrket opp gjennom årene – for sin merkverdighet, men innimellom knapt nok hånet, bare glemt; som alle de blir glemt som ikke ytrer seg, eller som gjør utillatelige rundkast i sin formodede karriere, slik at omgivelsene blir stående igjen med lang nese for all sin beundring og hengivenhet ...

(Vi har ham nå, s. 584)¹

Også psykoterapeuten er en frilynt sjel. Dyktig, men kronisk lite lydig, uvillig til å la seg fanges i noe system. Alle liker ham, unntatt de få som hater ham. Vi prøver å forstå ham, å begripe det han gjør, men det underlige håndverket glipper og unndrar seg forståelse og begrepsfesting.

Redningsdåder

Redningsdådene er det jeg husker best fra da jeg først leste *Lillelord-trilogien*. Wilfred Sagen har det med å redde folk. Særlig to episoder står fram – da han som ungdom redder Tom, sønnen til gartneren, fra å drukne, og da han som voksen redder en liten jente fra å bli dratt inn i maskineriet i en karusell. I stedet er det Wilfreds høyre hånd som havner mellom tannhjulene og blir knust.

Det kan være godt å høre til, kanskje så godt at det kan være verdt å gi avkall på litt frihet

Men er han en redningsmann, eller tvert imot en som skyver andre ut i livsfare? Begge historiene er tvetydige. Den gutten som Wilfred reddet – holdt han egentlig på å drukne? Eller var det Wilfred selv som holdt ham under, for å kunne «redde» ham når alle så på? Og jenta på karusellen – det var jo Wilfred selv som startet karusellen og satte jentungen på trehesten, mens tivolimannen hadde pause.

Som en parallell til disse episodene blir Wilfred selv reddet fra å drukne i det grumsete, slimete vannet i Bispevika. Da jeg leste bøkene om igjen så jeg at jeg husket denne sentrale episoden helt feil. Jeg husket det som om *Vi har ham nå*, den siste boken i trilogien, endte med at Wilfred var på flukt og havnet i vannet, og altså på en måte både ble reddet og fanget. Men det var faktisk den første boken,

¹. Sidetallene viser til Johan Borgen: Lillelord-trilogien, samlet utgave, Gyldendal 2002.

Lillelord, som endte sånn. Tenåringen Lillelord er på flukt. Han har våknet etter en forferdelig fyllekule på østkanten og våkner i buskene, naken og forslått. Folk samler seg, han flykter inn i en tunnel og blir liggende på togsquinnene og håper at det skal komme et tog, men det gjør det ikke.

Men forfølgerne bak ham var blitt stanset av gjerdet. Veiene ... Det var så mange veier i verden, de delte seg, mulighetsrike. Men hva så? Man valgte ikke vei, han hadde trodd det, at han valgte veier til muligheters rike. Men man valgte ikke. Det kom én vei – man var der. Han lå og forblødde på sin vei, som var stengt. Han hadde valgt feil.
(Lillelord, s. 269)

De som leter etter Wilfred, er tett på, men han kommer seg unna, ned til vannet, og hopper uti. Flukt eller selvmordsforsøk? Begge deler, antakelig. «Fett slim fra kloakken fylte munnen. 'Far!' gurglet han.» (Lillelord, s. 269)

Men faren til Wilfred har vært død i mange år.

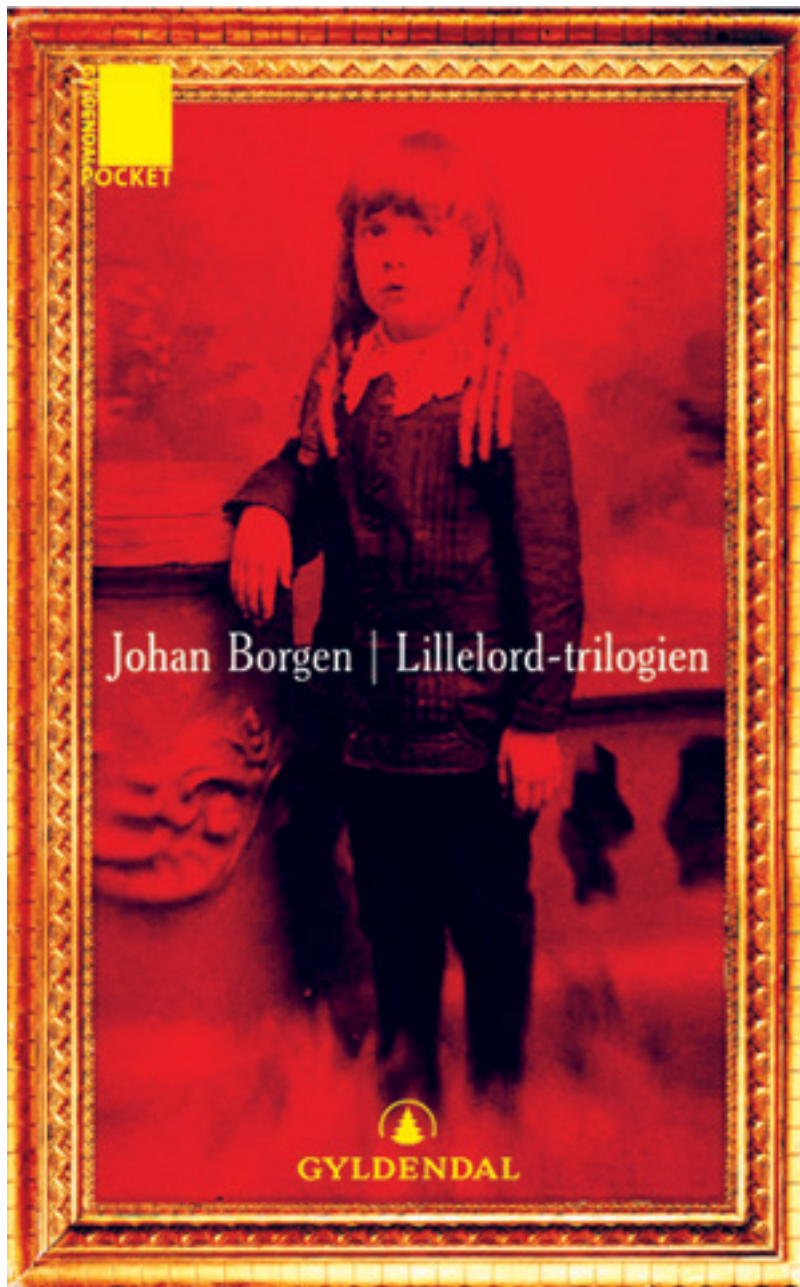
Mannen med busserullen løftet en beroligende arm. Så bøyde han seg ut over båtripen så båten krenget. 'Vi har ham nå,' sa han.
(Lillelord, s. 269)

I norsk etterkrigslitteratur er vel Wilfred Sagen en av de litterære skikkelsene som gjør mest inntrykk, og som vi husker best. Men likevel, da jeg leste bøkene på nytt etter 20 år, innså jeg at jeg egentlig husker ganske dårlig og altså til dels direkte feil. Det er ikke bare leserens feil at Wilfred Sagen glipper, både i fortolkningen og i hukommelsen. Det er noe utflytende, vannaktig bedragerisk over hele fyren. Han er ikke lett å holde fast. Hvordan skal vi forholde oss til en slik mann? Hva kan vi forvente av ham?

Den bortskjemte borgergutten, født og mangelfullt oppdratt i en overklasse som var i ferd med å drukne seg selv i portvin, kan han likevel ta samfunnsansvar? Selv om han altså heller vil synke ned i kloakk enn å bli innhentet, også av dem som etter sine egne begreper vil ham vel? Han virker ikke veldig innstilt på det.

Og hva med psykoterapeuten? Er han villig til å la seg gripe av samfunnsansvaret, gi avkall på autonomien og bli en innlemmet borger?

Psykoterapi som fag og praksis går i en mer og mer individualiserende retning. Ambisjoner på et samfunnsnivå finnes knapt, bortsett fra stadige, men kanskje ikke så vektige appeller om å «styrke psykisk helsevern», altså lage flere arbeidsplasser til oss. Disse arbeidsplassene forlater vi til fordel for privatpraksis så raskt vi kan – gjerne så snart det offentlige har bekostet videreutdanningen til spesialist. Og så blir man psykolog for skravleklassen på vestkanten, fri fra alle bånd. Man skylder ingen noe. De redningsdådene vi blir nødt til å gjøre, må være offentlig synlige og gi en avkastning, ellers kan det være det samme.

LILLELORD-TRILOGIEN består av de tre romanene: *Lillelord* (1955), *De mørke kilder* (1956), og *Vi har ham nå* (1957).

Redningsmann – for seg selv

En av redningsdådene jeg overhodet ikke husket fra *Vi har ham nå*, foregår på grensen mellom Norge og Sverige under andre verdenskrig. Et følge av jøder blir ført mot grensen av en grenselos, men de blir tatt til fange av tyskerne. Under tilbakemarsjen mot en sikker død dukker det plutselig opp en tysk offiser som overtar kommandoen over den lille gruppen. Merkelig nok leder han dem tilbake til grensen og sørger for at alle kommer seg trygt over til Sverige.

Redningsmannen er selvfølgelig en forkledd Wilfred Sagen – en mann som motstandsfolk i Oslo regner som nazist og har på sin dødsliste. Episoden står som en motvekt til den episoden man gjerne husker hvis man har glemt alt annet av de tre bøkene: da Wilfred som ungdom, i spissen for en gjeng østkantgutter, raner en butikk som er drevet av en jøde. Seinere dør jøden av skadene. Det er mulig

at Wilfred er ute etter å gjøre opp et gammelt regnskap, men han har også et annet, helt personlig ærend. Miriam, kjæresten fra mellomkrigstiden, er en av jødene som blir reddet ved grensen denne natten. Også hun reddet ham en gang fra å drukne, en gang han ble dratt langt ut av tidevannet etter et dumdristig stup som nesten lignet et selvmordsforsøk. Så hvem er det egentlig Wilfred redder den natten? Miriam og jødene, men kanskje like mye seg selv?

Wilfred tar bare samfunnsansvar når det gagnar ham selv, men da kan han også risikere mye for å redde den han har valgt ut. Redningsdåden må skje på hans egne premisser. Ingen kan forvente noe av ham, men han kan gjøre det ingen forventer. Eller bare la være.

Uansett hvilke baktanker Wilfred må ha hatt med alle redningsdådene sine, koster den ene ham mer enn han kanskje hadde tenkt. Han gir bokstavelig talt sin høyre arm for å redde en helt ukjent jentunge. Selv om den kan ha vært planlagt annerledes, ble dette en reell heltegjerning. Hvordan skal vi forstå dette offeret? Og finnes noen parallell til psykoterapeutens handlinger?

Han holdt den kunstige hånden opp for seg; en del av ham selv, mer ekte enn denne hånd og disse føtter som satt igjen fra en fjern tilstand av uskyld og lengsel. Og Moritz hadde rett; han hadde slettet sin form, sitt vesen ut, etter eget ønske, av en drift til å abstrahere alt nærværende, alt som fløt.

(Vi har ham nå, s. 622)

Kanskje det er dette Wilfred innerst inne ville, og ubevisst ble drevet til da jenta plutselig var i livsfare. En klar, ren handling, en uselvsk respons da en annens nød kalte ham til ansvar, kunne kanskje abstrahere bort alt det flytende nærværende og la Wilfred stå igjen som en entydig figur. Kanskje var det sånn at Wilfred var nærmest å bli sann og ekte den ene gangen han ikke overveide, men handlet på refleks. Kanskje det virkelig er protesehånden som best uttrykker hvem han virkelig er.

Han tenkte at om min egen høyre hånd hadde vært en hånd og ikke en mekanisk innretning ... men jeg måtte redde det barnet, det var ikke en reflekshandling, for der må hender til, hender som kan redde og ta imot, hender som alltid er rede.

(Vi har ham nå, s. 625)

Redningsdåden gjorde nok Wilfred mer menneskelig, men nå har han ikke lenger noen høyre hånd som kan redde og ta imot. Den mekaniske responsen, eller om det var en overskridelse av nettopp det mekaniske, har både gjort ham mer menneskelig og mer mekanisk.

Terapi – en kunstig hånd?

Psykoterapeuter framstiller noen ganger handlingene sine som nøytrale, rasjonelle operasjoner, utført som ved hjelp av en kunstig kroppsdel, noe mekanisk som har erstattet det menneskelige. Vi framstiller håndverket som utført av en kunstig hånd – den terapeutiske metoden – og dermed som noe vi gjør uten at det berører oss, og uten at vi selv blir berørt, og i hvert fall ikke forpliktet. Men er det sant? Er handlingene virkelig bare avsondrete mekaniske responser, eller er de egentlig kjærlighetshandlinger?

Er det en forskjell på Wilfred Sagen og psykoterapeuten, akkurat dette, at Lillelord ikke elsker? Alle spillene og de andres følelser, som han er så god til å lese, de betyr i bunn og grunn ingenting for

ham, for han forholder seg hele tiden overlegent ironisk, med en analytisk og vitenskapelig avstand, som om han bare vil berøre med en protese.

For psykoterapeuten er det *analysen* som settes i et halvt ironisk lys, og ikke *medfølelsen* eller *innfølingen*, som tvert imot er ekte. I psykoterapi kan analysen gå kjærlighetens ærend, mens det for psykopaten er stikk motsatt, at kjærligheten er underordnet uavhengigheten, den uforpliktende avstanden. Når det å forstå andre bare blir en forutsetning for tekniske grep, da kan man godt gjøre gode gjerninger, hvis man finner dem tjenlige. Og kanskje kan de også være virkelig gode for den andre, som når Wilfred velger å redde det følget som Miriam er med i, selv om han skjuler for seg selv den betydningen redningsaksjonen har, og lar den være et slags innfall, noe han ikke tar inn over seg hvorfor han gjør.

Krig krever klarhet

For mange nordmenn ble andre verdenskrig en kontekst som tvang fram et klart svar. Hvor står du? Hvem er du? Det er her Wilfred kommer til kort. For Wilfred er krigen bare en omstendighet som åpner og begrenser visse muligheter for hans selvtillit. Han tror også at det er slik for alle andre. Han har ingen innsikt i at andre kan drives av en personlig ansvarlighet for andre, dette ser han bare på som løgner eller i beste fall selvgodhet som han hånflirer av. Men mot slutten av krigen tetner det til rundt ham. Han blir nødt til å ta stilling til seg selv.

Nå var han i en tunnel igjen, eller i en hule uten åpning, fanget – som alltid i barndommens drømmer; viklet inn i ull eller garn. Og enda tenkte han ikke på seg selv som individ i dag; han hadde villet være alle, kanskje *alt*, en slags innbegrep av den kunst han hadde laget en gang, befridd for gjenstanden, javisst; Et menneske befridd for gjenstanden for sin egen kretsing? For sin egen billedvirkning ... Individet som i seg selv uttrykte den helhet andre søkte i det felles. Da var det jo herskesyke, bare det – en hersker tålte ikke slektskap, han var sine brødres fiende ... Han sto i den halvmørke stuen og knyttet hånden så knokene hvitnet. Fiender av det som var felles – de drepte sine brødre, om det gjaldt.

(Vi har ham nå, s. 622)

Kanskje det er dette som holder Wilfred adskilt fra alle. Den ironiske avstanden han selv holder, det teoretiske forholdet til alt, frykten for å bli holdt fast, å få sin frihet begrenset på noen måte. Det er ull som binder ham – det ulne, det lodne, som også er så hjemlig, omsorgsfullt, mykt og utydelig på én gang. Wilfred nekter seg selv omsorgen, fordi den også binder. Men hvorfor er han så redd for å bli bundet? Eller, vi må spørre: Er det egentlig redd han er? Kan det være at han ikke evner å knytte seg til? Om han ikke vil eller ikke kan, det ville ha vært spørsmålet for den som skulle være terapeut for Wilfred, slik vennen hans, den tyske offiseren Moritz, prøver å være. Dette er hva Moritz ser hos Wilfred:

En kjettersk ensomhetstrang som bærer i seg ... [...] et herskerbud om å bli akseptert på egne vilkår.

(Vi har ham nå, s. 627)

Wilfred vil beherske verden, men ikke beherskes, og heller ikke beherske seg. Å forstå seg selv vil koste for mye. Wilfred gjør alt han kan for å avvise innsikten i seg selv, eller at en slik innsikt i det hele tatt er mulig:

Som nå dette med den redningen av Tom. Det var et korn av sannhet i den ondskapsfulle versjonen de hadde kokt i hop; han hadde villet beherske en situasjon, ja kanskje så langt at det kunne kostet Tom livet. Men likevel var det jo ikke slik. Et korn er ikke hele sannheten. *Hele sannheten* – ja, om så meget som en eneste situasjon i livet ... fantes den –?
(Vi har ham nå, s. 766)

Så ensom som Wilfred er, kan han til slutt ikke annet enn å synke. I dagene før frigjøringen virrer han rundt alene, forfulgt av både tyskere og motstandsfolk, på vei tilbake til byen, til Miriam. Kanskje hun kan redde ham igjen. Han kommer seg inn til byen, til Miriams leilighet, men han er ikke trygg. Snart hører han de norske soldatene komme oppover trappene – og så skyter han seg selv. En soldat kommer inn i leiligheten, og igjen uttales ordene «Vi har ham nå.»

Vi hadde ham aldri

Den Wilfred Sagen som til slutt lar seg innhente, er død. Helt til det siste unndrar han seg å bli holdt fast, undersøkt og klarlagt. Samtidig blir det klart for Miriam at hun fortsatt elsker ham, med alle hans ansikter, selv om hun ikke vet hvilket som er mest sant.

Denne slutten husket jeg altså feil. Slik jeg husket det, var det her Lillelord til slutt ble reddet, trukket opp av skitten og forent med oss andre. Kanskje jeg forandret slutten fordi jeg ikke kunne godta at han tok livet sitt. Jeg ville kanskje at vi til slutt skulle «ha ham», at han skulle stå til ansvar. Og kanskje jeg husket feil på grunn av et ønske jeg hadde for ham selv. Det måtte vel være godt for ham å bli reddet fra alt det flytende, det kalde og våte elementet, ensomheten, som han var i ferd med å synke ned i. I så fall er vel dette et ønske jeg også kan ha for psykoterapeuten, og dermed for meg selv. Det kan være godt å høre til, kanskje så godt at det kan være verdt å gi avkall på litt frihet.

Johan Borgen var strengere og lot Wilfred flykte fra den endelige konfrontasjonen og den endelige fortolkningen, men også fra tydeliggjøringen og foreningen med fellesskapet. Til slutt har han forlatt oss helt. Vi hadde ham aldri, og nå er han borte fra oss, som han jo i grunnen alltid har vært.

Kanskje er det Miriam som kom nærmest å forstå Wilfred – fordi hun er den eneste som egentlig elsker ham, eller kanskje riktigere, den eneste Wilfred delvis tillater at elsker ham.

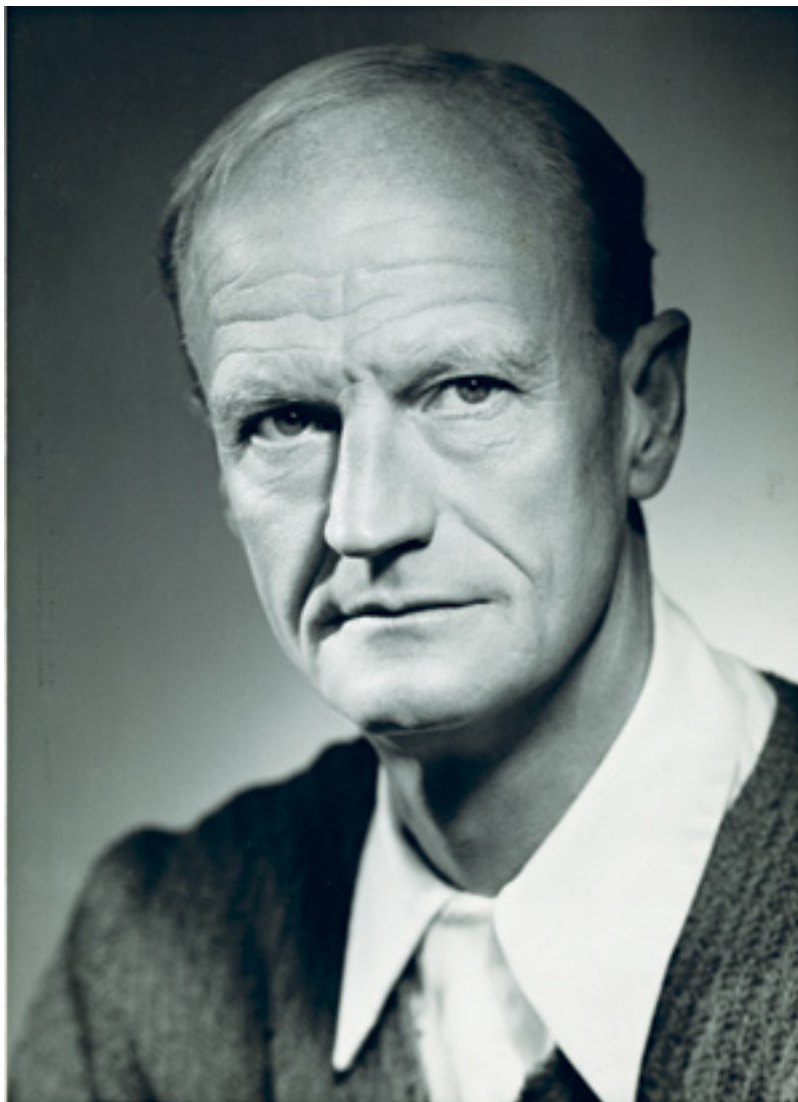
Det er i mellomkrigstiden, Miriam er i Paris, og går i begravelsen til Wilfreds kunstner-onkel René, som hun tilfeldigvis har fått vite at er død. Der får hun øye på Wilfred, barndomsvennen:

En fugl kom flyvende, en stær. Den satte seg på kanten av graven og pikket i leiren der. Han bøyde seg ned og la kransen fra seg. Da hoppet stæren nærmere, den skakket på hodet. Jeg så at han beveget lebene, men det kom ikke en lyd. Stæren hoppet fram til hånden hans, og den la hodet mot hånden hans. Jeg ble beveget da – mot min vilje. For var det noe å røres over? Han hadde sitt håndlag med fugler og folk; de kom til ham, de åt av hånden. Men han bød dem ingenting. De spiste av hans tomme hånd. Slik var forbannelsen som hvilte over ham. Han lokket ikke, og de kom. Nå reiste han seg. Stæren fløy bort, men ikke langt. Den satt på et kors på en grav og skakket atter hodet, innbydende. En hunstær, tenkte jeg, en

tispe-stær, et fugleludder, som alle de lettfangede fisk han omga seg med i sitt akvarium fullt av slørhaler og simili.

(Vi har ham nå, s. 637)²

Johan Borgen

Johan Collett Müller Borgen (1902–1979) skulle bli jurist, men etter det han kalte sine «mørke år» i København, debuterte han i stedet som forfatter med novellesamlingen *Mot mørket* i 1925. Den delvis selvbiografiske *Lillelord-trilogien* (1955–1959) regnes som Borgens hovedverk, og som et av de viktigste verkene i norsk etterkrigslitteratur overhodet.

². En tidligere versjon av dette essayet ble framført på Jubileumsseminar for professor Helge Rønnestad, Vitenskapsakademiet, 29. august 2014, som en takk for hans arbeid med å begripe psykoterapeuten.